
*І.В. Клочков,
кандидат філософських наук,
доцент НУХТ*

АПОФАТИКО-ПАНТЕЇСТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ДОСТА IGNORANTIA M. КУЗАНСЬКОГО

Апофатика і пантеїзм на рубежі XIV–XV ст. – значний момент розвитку філософії доби Відродження. Обидва феномени мають глибинні історичні передумови, сформовані на світанку європейської цивілізації Середньовіччя. Про них написано чимало, з огляду на теолого-гностичні верифікації християнського віровчення щодо непізнаваної й втаємниченої сутності бога як першооснови буття, котра лишається непідвладною людському інтелектові. Якщо людина через власну віру наполегливо йде до з'ясування будови спіритуалістичної натури, виборює право розуму серед тенет релігійності, то негативне судження завжди перемагає, оскільки абсолютні знання – не вигадка, а часткова детермінанта прийнятних суджень у пошуку відповіді на питання про створення світу. Раніше до екзегези негативного богослов'я, вдався Псевдо-Діонісій (Ареопагіт). Пізніше, у V ст. н.е. за часів відновлення європейського фундаменту гуманітарного знання, до неї звернувся кардинал Микола Кузанський, надавши їй іншого понятійного звучання й смислу, зауваживши, що прагнення людини миттєво схопити витoki абсолютних істин, а тим більше – спроби унаочнити Бога, є вкрай помилковими й відносними [1].

Насамперед, слід відштовхуватись від ідеї, що людина є специфічним мікрокосмом, а легітимність когнітивних претензій доводить значущість її присутності серед символіко-алегоричного змісту біблійного послання, де перетинається земне і вічне. Якщо негативне богослов'я долає розбіжності кінцевого з'ясування всемогутньої будови абсолюту, то пантеїзм зі своїм світським налаштуванням відтворює смисловий ландшафт загальних диспозицій буття у модусі віри й розуму. Доведення тези, що природа є живим втіленням трансцендентного, дістає гносеологічну проекцію у Дж. Бруно, Б. Спінози, І. Сведенборга, Фр.В.Й. Шеллінга. Останній назвав її «безсмертним втіленням Бога».

Для того, щоб не поринути у хащі софістичних висловлювань,

зробимо зауваження. «Пантеїзм» – це поняття, що відображає єдність фізично-духовного, де завуальовує присутність трансцендентного, універсального в межах безпосереднього. Згідно з ним природа є не тому, що її створив Бог, а тому, що вона відтворює на всіх рівнях організації надчуттєвий принцип багатоманітності, невпорядкованості і унікальності. Бути існуючим означає містити у собі віддзеркалення незнищених смислів, закладених у кожній частині світобудови над раціональним – вічністю (eternitatis).

М. Кузанський (1401–1464)

Творчість М. Кузанського посідає належне місце у скарбниці європейської філософії. Він послідовно розвиває межі пантеїстичної діалектики у творах «Апологія вченого незнання» (1449), «Книга простака» (1450), в трактатах «Про мудрість», «Про розум», «Про проби із терезами» (1460), «Зауваження Лютеру» (1464), «Про гру у кулю» (1463), «Компендіумі» (1464). Грандіозного значення набуває «De docta ignorantia» («Про вчене незнання» – 1440), де вибудовується цілісна концепція містичного пантеїзму як цілющої основи майбутнього антропологічного пізнання [2].

Під час зведення власної системи він звертається до арсеналу вчень, що існували у представників різних народів. Його гуманістична філософія була сформована під впливом Піфагора, Демокріта, Платона, Арістотеля, Плотіна, Прокла, С. Боеція і Пліфона [3]. Один з

основних принципів – «все у всьому», близькій гносеологічним узагальненням Анаксагора, який вперше вдався до уніфікації первинних сутностей (гомеомерій), що містять у собі сім'я інших речей.

Кузанський не був противником середньовічної схоластики, особливо теорії двоїстої істини Т. Аквінського. Він зумів поглибити ставлення Бога до природи і, відповідно, надати людині особливого статусу, на який диспутанти зрідка звертали увагу. Досліджуючи витоки доктрини, він запозичив з неї деякі формулювання [4]. Проблему ж раціонального доведення буття бога залишив напризволяще. Вийшовши за межі логіки, належно оціненої представниками високого Середньовіччя, мислитель по-своєму «прочитав» фізичні принципи, збагативши теорію пізнання природи. Містицизм також суттєво вплинув на його теоретичні шукання. Йдеться не про церковну містику, що визнавала незаперечну волю Бога, упокорення і самоприниження людини, а про еретичну, близьку до умонастроїв І.С. Еріугени, Давіда з Дінанта, Амальріка (Аморі) із Бена. Саме вона мала пантеїстичний характер, узгоджуваний з настроями амальріан, бегардів, бегінок, ортлібаріїв. Елементи подібного бунтарства містили апофатичні наголоси, що були вже озвучені колись у мозаїці Філона Александрійського [5].

Згідно з останньою, до Бога неможна віднести жодне з визначень повсякденної мови, наблизити її до земних речей. Його «всемогутність», «безмежність», «справедливість», «самодостатність» не що інше, як можливий контур реального буття, а не однозначна прикмета вічності. Розум, позбавлений таких кордонів, здатен перевершити себе. Зіштовхуючись з проблемою існування трансцендентного буття у модусі віри, він його визнає всюди сутність, але безсилий знайти аргументи, котрі мали б заперечити протилежне. Абсолют – лише покрив вічності, творчий підйом створіння на інший рівень самопізнання, що оновлює його завдяки сумлінню, сходженню благодаті, страждань, проходить крізь нетрі самісінького серця. Когнітивні ж акти відіграють супровідно-допоміжну роль. Таємниця Творця – це безодня для духу, а видимий світ приязний для ока і дивний для допитливого розсудку [6]. Принагідно зазначимо, що католицька церква починаючи з XIII ст. стала брати до відома тільки раціональну синтезу доказів істинного знання першооснови сущого. Звісно ж, йдеться про «Суму теології» Т. Аквінського, що обстоював поміркований шлях до знання, майстерно долаючи підводні рифи «екстатичних піднесень» духу.

Подібна упередженість, як запорука потенційних теологів, втратила свій магнетизм на кілька століть, перетворившись на «пофарбовано-порожнє баламутство» коментарів Святого Письма. Нові шляхи екзегези узвичаїли координатами інших практик, прискоривши виникнення нової методології пізнання.

Негативний відблиск пантеїстичної доктрини Кузанського пере-гукувався із містикою XIV ст., а особливо – Майстера Екгарта [7]. Для Екгарта божественне – це чисте Ніщо, котре не знає себе, себто є доволі розумовою абстракцією, позбавленою всіляких дефініцій (прикмет буття). Разом з тим, Екгарт у своїх «Духовних проповідях і міркуваннях» вважав, що змоглядна основа сушого присутня в усіх речах без винятку. Подолання семантичної прірви між трансцендентним і видимим світом здійснюється завдяки об'єднанню людини із Богом. Ідея такої цілісності є первинною для фізичного світу, як тотожність горішнього й долішнього. На відміну від еретиків, містика розглядає людину як активне джерело в акті творення буття. Ідея ж деїфікації у процесі єднання з абсолютним порядком світобудови призводить до висновку про тотожність творця і творіння. Але яка роль пантеїзму Відродження у боротьбі різнопланових філософських ідей? Виявляється, – визначна, оскільки з часів утвердження християнства за межами Близького Сходу, панівною була теїстична картина буття, згідно з якою абсолютне є надчуттєво-недосяжним. Таким чином, підкреслювалась недосконалість природи, нетотожність тлінного і вічного. Водночас у теїзмі очевидний зв'язок між творцем й творінням, репрезентував участь Бога у вирішенні мирських справ і провидіння. Пантеїстична ж тенденція філософії М. Кузанського чітко виявлялась у вигляді: «творець і творіння, по суті, одне й те саме». Він прекрасно розумів це, тим самим пом'якшивши проблему протиставлення Бога і світу як зовнішньої причини [8]. Концептуальні положення були чітко відображені у ранніх творах (1445–1447). Тенденційний характер філософії пов'язувався ним з діалектичною ідеєю взаємозв'язку всіх типів сушого, рефлексивним вченням про єдність онтологічних протилежностей, згортанням і розгортанням світу у модусі містичного перетворення людини. Онтологічні принципи поступово імплантували до своєї царини уявлення про абсолютний максимум й мінімум та їхнє завершення у єдиному [9]. «Абсолютний максимум» – не що інше, як одне з найменувань Бога, позбавлене антропоморфних рис. Іменуючи його буттям-можливістю,

Кузанський розтлумачує це дивовижним чином. Буття це «безконечна, довершена, щільна першооснова». Поза ним ніщо не має право на існування, не в змозі бути самодостатнім, досягнутим чи зображеним у вигляді малюнку. Цьому є підтвердження запозичене з християнського містицизму, де неодноразово зустрічається вираз «Бог присутній в усьому, і ніщо походить з Нього». Це такий собі парафраз платонівської думки про те, що первинне, єдине є всім і, разом із цим, жодним зі створінь. Це засвідчує присутність пантеїстичної тенденції. Але в розвідках прихильників негативної теології можна віднайти спробу діалектичного підходу до вирішення питання про співвідношення кінечно-безконечного. Вважаючи, що багато максимумів не може бути, М. Кузанський зауважує, що існує лише один-єдиний максимум. Визначення безконечності як архетипу, не включеного до іманентності світу кінцевих речей, – просто нісенітниця. Ось чому складається враження про багатозначність цих положень. Поміж полярністю світу немає жодного відхилення. Безконечність – це лише єдність, що увібрала в себе всі речі.

Негативне богослов'я своїми теоретичними положеннями про деперсоналізацію Абсолюту повільно винищує ідею тріочності. Надалі Кузанський риторично зауважує: «Чи повинні ми говорити про три іпостасі Бога, якщо він є безконечним, нероздільно тотожним і єдиним?». Відповідь виникає миттєво: «Бог не є ні Батьком, ні Сином, ні Святим Духом, тому що уособлює собою безмежне». Іншими словами, Він – тотальне протиставлення [10, 11]. Послідовно проблема співвідношення протилежностей вирішується в онтологічному (безконечне буття долає всі суперечності кінцевих речей) та пізнавальному розумінні. Співвідношення універсальних протилежностей не може бути досягнуте за допомогою кінцевих об'єктів. Обидва виміри доповнюють один одного. Безконечне буття поєднує всі протилежності – є «вченим незнанням». Ідея універсального зв'язку речей немислима без прийняття єдності протилежностей. Будь-яка річ включає у себе різні тенденції. Усе складене з тих неоднозначностей, що розташовані на сходах речей, які різняться між собою, насамперед, неоднаковістю [12; 13].

Єдність у світі видимих речей виявляє певну узгодженість, подібність, є умовною і зовсім недосяжною, з точки зору, вищого життя духу. Простіше кажучи, у земному світі вона в принципі неможлива. Кожна річ узгоджується або співпадає з іншою, маніфестуючи собою все суще, і водночас тотально відрізняється від

нього рівнем своєї інтелектуальності, якщо йдеться про буття людини. Все індивідуальне – відмінне, а отже, передбачає певну свободу творення – не визначеність. Звідси стає зрозумілою фундаментальна неупорядкованість життя природи. Остання достовірна й унікальна завдяки самобутньому звеличенню існуючих речей. Все вищеназване цементує остов майбутнього смислового містку раціоналістичної традиції Г. Ляйбніца – ідею метафізики багатоманітності [14]. Пізнання світу відбувається за допомогою порівняння сутностей. Розсудок як порівняльна можливість завжди є всебічним осягненням істини. Точне пізнання однієї речі за допомогою іншої неможливе, за винятком абсолютного буття, що встановлює міру всіх речей. Але чим є абсолютне буття?

Абсолютному буттю (богу) належить єдність та безконечність. Це далєбі не всі атрибути. Але вони наявні у сфері дійсного буття. Інколи його називають «абсолютним максимумом» («це те, більше чого інше не може бути»). Введення поняття «абсолютний мінімум» оптимізує розподіл властивостей абсолютного буття. Максимум (Бог) і мінімум (природа) пов'язані поняттям кількості. Наприклад, максимальна кількість є максимально величезною кількістю, мінімум – максимально малою кількістю. А якщо прибрати кількість, максимум і мінімум збігаються. Отже, поняття кількості не узгоджується із абсолютним максимумом-мінімумом. Принцип співвідношення впроваджується ним на шляху використання геометрії, у її загальному, а не викривлено містичному розумінні. Саме тому її вважають засобом пізнання природи, якій надають перевагу митці Відродження [15].

Надалі ідеї розглядаються у трактатах «Про квадратуру кола» і «Про геометричні перетворення». Звідси зрозуміло, наскільки математичні принципи трансформуються фігурою безконечності, збільшуючись до неї, вони ототожнюються з досконалою прямою. Співвідношення найбільшого із найменшим – єдина, всеохопна сутність, що становить основу речей, завжди рівна собі та є душею світу. Але вона і природа разом є нічим іншим, як Богом, «всім у всьому утворювальним – духом сушого». Абсолют – це тільки межа форма складання одиничного й всезагального: «Він перебуває за огорожею Раю, біля брами якої вартують ангели. Брама веде до Нього як збіг протилежностей». Принцип онтологічної єдності протилежностей, тісно пов'язаний з розвитком вчення про комплікацію й експлікацію світу у Бога («*complicatio et explication rerum Dei*») у загально-реальному значенні.

М. Кузанський відштовхується від неоплатонівської концепції матерії. Згідно з останньою, світ походить від Бога як безконечної, абсолютної єдності за допомогою «самовипромінювання» у кінцеві речі. Вчення тим самим формує каркас розбіжностей між природою і Творцем. Світ – це одна зі сходинок розгортання абсолютної єдності [16; 17]. Вищий початок це «єдине», «благо», «світло» перетворюється на протилежність, у нижче – «багатоманітне», «зле», «темне». Розгортання не має прикмет часовості. Складові буття перебувають одночасно у вічному континуумі. Абсолютна єдність як цятка, що послідовно розвивається до лінії поверхневого обсягу. Вона згорається, тримаючи у собі форми видимого світу, присутня у кожній з них. У єдиному трансцендентному поєднанні все [18; 19]. Бог володіє потенцією творчого розгортання, адже Він – все у всьому. Будь-яка річ пов'язана з Ним як зі збігом протилежностей. Сам процес творення не одноактне, а іманентне природі; речі у згорнутому вигляді є самим Богом. Відповідно ще більш цінною стає не лише фізичний світ, а індивідуальна іпостась людини. Природа – досконале дійство, пронизана неповторною трьохвимірністю божественного буття, що схематично можна зобразити у вигляді зумовлених єдностей:

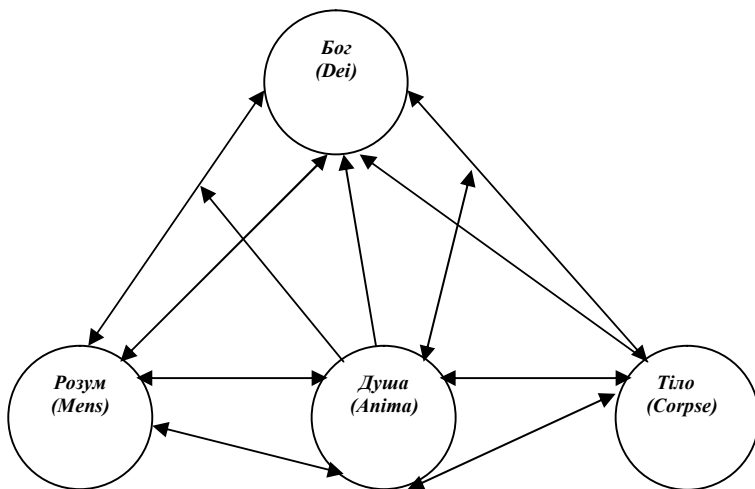

Схема №1. Три єдності буття

Первинна єдність як абсолютна ідея утримує у собі у згорнутому вигляді, а наступні сутності розвиваються зі своєї першооснови.

Згодом він формулює принцип ієрархії як неперервний шлях від надчуттєвого до матерії, намагаючись усунути протилежність світу видимого й уявного. Підсилюючи зв'язок двох світів, «випромінювання» Бога згори донизу доповнює зворотний порядок – сходження протилежностей (багатоманітності світу речей) до абсолютної єдності.

Для роз'яснення подібного втілення, протилежність вищого і нижчого порядків накреслює символічні фігури – так звану піраміду світла, основою якої є вічне благо, і піраміду темряви [20]. Бог, проникаючи в неї, стикається із наявним ніщо: «Внутрішній світ сповнений світлом, але не позбавлений темряви. У нижчому ж світі владарює темрява, хоча він не позбавлений вищого світла (добра, міри і гармонії)». Відтак світобудова перебуває посередині на місці перетину пірамід:

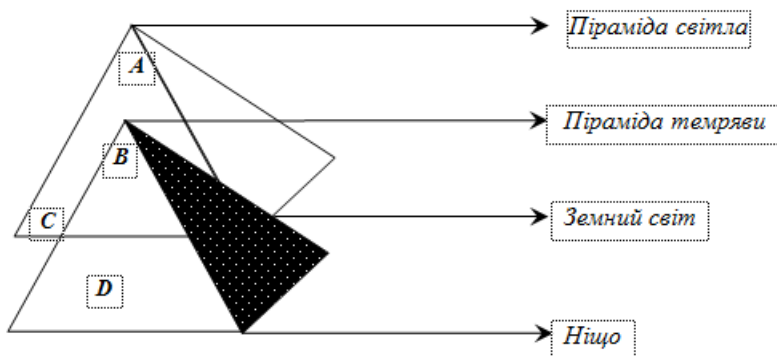

Схема №2. Взаємозв'язок світлодайного і темного начал у природі

Здогадка М. Кузанського про сходження природи від нижнього до вищого порядків світобудови знайшла втілення у багатьох гіпотезах. Більше того, ідея поступовості становить сутність його гносеології, визнає здатність людини до безіменного пізнання світу. Поняття про нерухомість ієрархії буття отримало вагоме навантаження для моделі класичного природознавства. Відчутним став навіть прогрес космологічних завершень, пов'язаних із попередніми тезами про тотожність законів небесного й земного, про відсутність центру Всесвіту, його безконечність. Ці положення, звичайно, несумісні з вченням церкви про створення світу богом ex nihilo, багато у чому передбачили виникнення геліоцентричної теорії [21]. Згадаємо, що тогочасне духівництво подекуди з патологічною «одержимістю» захищало доктрину про конечність і плинність земного світу.

Сумніви щодо істинності ідеї креаціонізму були визначені М.Кузанським у його діалозі «Про становлення». Біблійні мотиви про виникнення світу стають в один ряд з антирелігійними, що можна відстежити вже у І. Дунса Скота і М. Ортекурського. Якщо до вивчення теми становлення буття зверталось дуже багато осіб, починаючи з Мойсея, це призвело до ускладнення процедури чіткої інтерпретації. Навіть природна історія Плінія не узгоджувалась з уявленнями про те, що світ було створено за сім тисяч років. Наївний погляд, але він був дитиною часу. Майбутнє науки, започатковане від таких контроверз, визначило непримиренні межі пізнання світобудови. Одні – встановлені релігійним пантеїзмом, інші – раціонально-емпіричною традицією [22]. Антагоністи не розуміли цього. Звідси було започатковано чимало конфліктних ситуацій. Адже непорозуміння – це хибний шлях недалекоглядності. Можна вірити в існування Бога і водночас стверджувати, що світ – видима, фізична реальність або досконале втілення вічності. Однобічність несумісна зі світоглядною позицією, породжує догматичне протистояння, конфлікт ідеологій. Основна заслуга М.Кузанського у тому, що він вбачав несумісність поглядів, прагнув усунути традиційні гносеологічні бар'єри на шляху піднесення гідності людського розуму і доклав чимало зусиль задля встановлення більш чіткої доказової бази знань, яку неможливо розглядати тільки у спіритуалістичному сенсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмус В.Ф. Натурфилософские и научные идеи Н.Кузанского // Фронт науки и техники. – 1938. – № 2. – С.30–44.
2. Библер В.С. Мышление как творчество. – М., 1975. – 239 с.
3. Кузанский Н. Об ученом незнании // Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах. – М., 1979. – Т.1. – С.47–184.
4. Кузанский Н. О предположениях // Там само. – С.185–280.
5. Кузанский Н. О сокрытом Боге // Там само. – С.283–287.
6. Кузанский Н. Об искании Бога // Там само. – С.288–302.
7. Кузанский Н. О богосыновстве // Там само. – С.303–320.
8. Кузанский Н. О даре Отца светов // Там само. – С.321–334.
9. Кузанский Н. О предположениях // Там само. – С.185–280.
10. Кузанский Н. Диалог о становлении // Там само. – С.335–358.
11. Кузанский Н. Простец о мудрости. Книга первая // Там само. – С.361–374.

12. Кузанский Н. Простец об уме // Там само. – С.385–443.
13. Кузанский Н. Простец об опытах с весами // Там само. – С. 444–460.
14. Соколов В.В. Очерки философии эпохи Возрождения. – М., 1962. – 386 с.
15. Тажуризина А. Николай из Кузы // Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах. – Т. 1. – С.5–45.
16. Bergmann H., Hedtke U., Ruben P., Warnhe C. Dialektik und systemdenken. Historische aspekte. – Berlin, 1977. – P.245–269.
17. Floss P. Mikuláš Kusánský. Život a dílo. – Praha, 1977. – 400 p.
18. Tokarski M.F. Filozofia bytu u Mikolaia z Kuzy. – Lublin, 1958. – P.261–275.
19. Meyer H. Abendländische Weltaanschauungen. –Würzburg, 1959 – P.90–97.
20. Russell B. History of Western philosophy and its connection with political and social circumstances from earliest times to the present day. – L.: Oxford-press, 1967. – 690 p.
21. Sandor P. Nicolaus Cusanos. – Berlin, Academic-Verlag, 1971. – 500 p.
22. Wollgast S. Entwicklungsdenken von Nicolaus von Kues bis Giordano Bruno. – Berlin, 1974. – P.400–409.

Клочков І.В. Апофатико-пантеїстичний характер docta ignorantia М.Кузанського.

Філософія доби Відродження, а саме XV–XVI ст., передбачає наявність світоглядних детермінант, що мають глибинний герметичний смисл. З розвитком гуманітарного знання необхідним стає прагнення визначити послідовність суджень теоретичного й наукового змісту. Людина як специфічний мікро-макрокосм у площині буття дістає універсальні риси, пов'язані з визначенням метафізичних основ пантеїстичної діалектики. М.Кузанський вибудовує комплекс ідей пантеїстичного і магічного розуміння природи, що особливо ідею вічного творення.

Автор статті захищає тезу, згідно з якою теоретична спадщина мислителя має значення для поглиблення внутрішніх зв'язків між отологічними і теоретико-пізнавальними детермінантами гуманістичної традиції.

Ключові слова: Відродження, буття, людина, пізнання, вічність, до-свід, трансцендентне.

Клочков И.В. Апофатико-пантеистический характер docta ignorantia Н.Кузанского.

Философия эпохи Возрождения, а именно XV–XVI ст., предполагает наличие мировоззренческих детерминант, имеющих глубокий герметический смисл. С развитием гуманитарных знаний необходимым становится стремление определить последовательность суждений теоретического и

научного содержания. Человек как специфический микро-макрокосм в поле бытия получает универсальные черты, связанные с определением метафизических основ пантеистической диалектики. Н. Кузанский выстраивает комплекс идей пантеистического и магического понимания природы, которая олицетворяет собой идею вечного творчества.

Автор статьи защищает тезис, согласно которому теоретическое наследие мыслителя имеет значение для углубления внутренних связей между онтологическими и теоретико-познавательными детерминациями гуманистической традиции.

Ключевые слова: Возрождение, бытие, человек, познание, вечность, опыт, трансцендентное.

Klochkov I.V. Apothatical and pantheistic character into docta ignorantia by Nicolay Cuses.

Reinascence progeny of the philosophical thought XV–XVI c. will expected appeal world-outlook what determined profoundly hermetic sense. With the development of humanitarian knowledge, that is a trying to the solved much complex problem's and testify step-by-step notion's in the general theoretical course. The human being as a unique micro-macrocosm species ontological ground and gained the Universe idiosyncrasy dealing the conditions & foundations of the metaphysical dialectic. Nicolay Cuses reconstructed the complex pantheistic tradition & magical ideas of nature that symbolized unending creative possibilities. The author of this article defended thesis that the study theoretical studies by thinker has an urgent inner join with ontological and theoretical-cognition statements in the context of humanistic tradition.

Key words: Reinescence, ontological, human, knowledge, eternity, experience, transcendens.